

POLEMIKA

NAROD, INTEGRACIJA, SOCIALIZEM

Dobrica Ćosić

O tem, kako je Dušan Pirjevec razložil moj intervju s »Telegramom«, jaz pa njegovo glosu »Oprostite, kako ste rekli?«, je bilo že preveč besed tako z moje kot s Pirjevčeve strani. Nikakih intelektualnih razlogov nimam, da bi tudi ob »Slovenstvu, jugoslovanstvu in socializmu« ponavljal in variiral ta nesrečni intervju, da bi vnovič prepričeval Dušana Pirjevca, da ga tistih in takih nekaj stavkov ni upravičevalo k tako afektivnim in vznemirljivim sklepom. Žal je očitno, da se v svojem gledanju na odnose med narodi dostikrat v tem ali onem razločujeva. Kolikor ima ta spor neki splošni pomen, more imeti samo en izhod: bravčevo sodbo. Prepustiva se ji.

Zdaj pa hočem premišljati o Pirjevčevem »Slovenstvu, jugoslovanstvu in socializmu«. Ta naslov je veliko obetal. S tem naslovom je veliko povedano. Razveselil sem se tudi Pirjevčeve obljube, da ga ne bodo zapeljale moje literarne in intelektualne slabosti, in zagotavljam mu, da je neupravičena njegova bojazen, da bi bil njegov tekst manj prepričljiv in manj privlačen zato, ker je »manj dramatičen in manj barvit« in brez »premalo kontroliranih vizij« in »drastičnih prisodob«. Preudarnost je čednost, ki jo posebno spoštujem, zlasti kadar se kaže v pogovoru o narodnostni problematiki jugoslovanskega socializma, v ideji »...da gre za skupno reševanje skupnih problemov, da gre za opredelitev skupne poti, ne pa za določanje in opisovanje križišč in razpotij«. Medtem ko je bil »Oprostite, kako ste rekli?« bojevit afekt, izraža članek »Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem« drug, resen rezultat. Tu so izražene kompleksnejše zamisli narodnostne politike, o kateri govoriva, čeprav imam vtis, da je obravnavanje samo nekako ostalo brez nekih vrlin, za katere si tudi midva prizadevava še od zgodnje mladosti. Pričakoval sem, da se bo Pirjevec navzlic vsem vsebinskim in slogovnim pomanjkljivostim mojega sestavka »O sodobnem nesodobnem nacionalizmu« zavoljo skupnih idealov in ciljev vendarle strinjal z menoj v nekih bistvenih, splošno veljavnih pogledih na problematiko odnosov med našimi narodi v kulturi, da se bova bolj strinjala v tistem, kar je nedvomno socialistično, kar je imanentno ideološkim koncepcijam, od katerih oba želiva izhajati, ko premišljava o kulturi, narodu in prihodnosti jugoslovanske skupnosti narodov. Kljub želji, ki jo je izrazil Pirjevec, da bi se razločki med nama zmanjšali, pa se je zgodilo to, da se v nekih bistvenih gledanjih niso zmanjšali. To samo po sebi ni nič narobe, in gotovo je, da splošna stvar od najinih sporov navsezadnje ne bo trpela škode. Najhujše bi bilo, ko bi te razločke skrivala, in ko bi ne imela družbeno-političnih možnosti, da jih izraziva. Kljub vsem upravičenim in nič manj številnim neupravičenim očitkom in kritikam na račun najine diskusije sem namreč prepričan, da ta diskusija — ne glede na to, da nisva imela dovolj moči, da bi jo bila miselno in teoretično vzdignila na višjo raven — nedvomno izpričuje tudi tole: bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov sta se uresničila do stopnje javne in demokratične kritike in svobodnega individualnega izražanja mnenj. To pa je moralno-politično

najbolj bistveno. Tako za bratstvo in enotnost kot za socialistično demokracijo. Zato verujem, da lahko tudi za te najine različne poglede velja Pirjevčeva dragocena ugotovitev: »Spričo določenih zgodovinskih dejstev, spričo sedanjih realnih razmerij menim, da takšni pojavi (negativni pojavi med narodi, navedeni v sestavku 'O sodobnem nesodobnem nacionalizmu' — pripomnil D. Č.) tako rekoč nujno sodijo k notranji dinamiki našega razvoja, k njegovi notranji problematiki; ali z drugimi besedami: to so takšni pojavi, ki jih smer našega razvoja pravzaprav mora priklicati v življenje, a to le zato, da bi jih odpravila — in tako v resnici ne morejo ogroziti te splošne smeri, ki se v negaciji teh pojavov samo krepi in izčiščuje.«

Če bodo Dušan Pirjevec in ljudje njegovih pogledov tudi ob tej priložnosti dobili vtis, da sem samozavestno povzel besedo, da bom spet govoril »predvsem o Jugoslaviji«, tega ne delam zato, ker bi nosil v sebi velikodržavni birokratski kompleks in »zvezno« ambicijo, temveč zato, ker o socializmu, svojem narodu in svoji narodni kulturi ne morem premišljati zunaj jugoslovanskega koncepta. Ne gre za »romantično jugoslovanstvo«. Gre za prepričanje, da brez te in take Jugoslavije ni narodnih svobod, socializma in narodnih kultur v tem jugoslovanskem prostoru in v sedanji svetovni konstelaciji. Ne gre, tovariš Pirjevec, za nikako »delitev dela« — ti »samo o svoji republiki«, jaz pa zmerom o Jugoslaviji; gre za enoten družbeno-zgodovinski cilj: za razredno, narodnostno in splošno človeško osvoboditev — za resnični humanizem — socializem; gre za idejno stališče, ki ga zavzemava do prakse in pomena enotne jugoslovanske revolucije. Skrb za integralno uresničevanje socializma ne more biti privilegij nikogar; skrb za prihodnost naših narodov in njihovih kultur nikomur ni »dolga« in hierarhična pravica. Takšno ideološko in moralno samovoljno prilajanje je nezdržljivo z družbeno vsebino in pomenom socialistične demokracije. Usoda naših narodnih kultur je v usodi našega socializma. Boj za socializem danes in v tem svetu pa ne more biti samostojen narodni boj za srbski ali slovenski socializem; da bi bil ta boj uspešen, mora biti po svojem značaju in sredstvih enoten, splošno jugoslovanski; enoten v programskih ciljih in v družbeni praksi; skupen, splošno jugoslovanski kot stvar vseh jugoslovanskih narodov, ki so enako zavzeti za enakopravno uresničevanje idealov svoje revolucije ter enakopravno materialno in idejno angažirani.

Vendar naj najprej povem, v čem se strinjam z Dušanom Pirjevcem.

Ne glede na to, da sem v svojem sestavku »O sodobnem nesodobnem nacionalizmu«, zavzemajoč se za socialistična vodila v odnosih med narodnimi kulturami, izrazil tudi poglede, ki jih zastopa Dušan Pirjevec, imam ta čas za nujno, da izrazim svojo idejno soglasnost z njegovim zavzemanjem za največje spoštovanje narodne enakopravnosti v okviru jugoslovanske skupnosti, za razvijanje svobode in samostojnosti jugoslovanskih narodnih kultur, za kompleksen demokratičen odnos do narodnih struktur in posebnosti, za vso svobodo razvijanja ustvarjalnih sil naroda, za absolutno spoštovanje in dosledno prakso pri uresničevanju enakopravnosti jezika in kulture, ter proti vsem idejam in ukrepom nasilne integracije narodov, proti kakršnim koli oblikam privilegijev katerega si bodi jezika in katere si bodi narodne kulture v jugoslovanski federaciji. Čeprav naš družbeno-politični sistem s svojo strukturo in prakso uresničuje in varuje narodne pravice v kulturnem življenju, v odnosih in uporabi narodnih jezikov, se v praksi

vendarle primerja, da so načela socialistične narodne politike katerikrat nedosledno uresničena in da so kršene narodne pravice in politična enakopravnost med narodnimi kulturami. Ti pojavi so včasih izraz centralističnih tendenc zveznih državnih organov in ustanov, včasih so izraz birokratskih namenov, včasih izražajo nacionalizem z osebnih položajev zvezne in republiške uprave, včasih je vzrok za to ideološka nerazvitost in nenačelnost kakih organov družbenega upravljanja, včasih pa izražajo stihijsko »pravico« srbsko-hrvaškega jezika kot tistega, ki ga govori največji del jugoslovanskega prebivalstva, tako da se v imenu te resnice kažejo nedemokratična stališča do makedonskega in slovenskega jezika ter do jezikov narodnih manjšin. Politično jedro »državne«, »naravne«, »demokratične« pravice jezika večine je zahteva in tendenca po privilegiju večjih narodov; to je nedemokratično in unitaristično gledanje. Zastopnikom tega gledanja ne gre v glavo nedvomni nauk zgodovine: »zblíževanje« z neenakopravnostjo in prisiljevanjem se je vedno končalo s kopanjem jarkov; enotnost, ki so jo uresničevali z nasiljem, je bila vedno razsekana z mečem. Priporočila »malim« narodom, naj se v imenu hitrejšega napredka odrečejo svojih jezikov in svojih »malih« kulturnih dediščin, pa doslej in sodeč po vsem niso bila priporočila za napredek, svobodo in ustvarjalnost. »Mali« si ne pomišljajo, če naj izberejo dobra dela in skrbi »velikih«, ali pa se opredelijo za svobodo in razvijanje svojih ustvarjalnih sil. Ta zavest je postala danes vsesplošna, svetovna. Pri nas je bila ta opredelitev zgodovinsko opravljena z osvobodilno revolucijo. Socialistična doslednost terja ne samo, da se ta opredelitev deklarativno spoštuje, temveč tudi to, naj se neprenehoma uresničujejo objektivni gnotni in družbeno-politični pogoji, da se bodo svobode bogatile in širile, lastne ustvarjalne sile ljudstev in narodov pa spodbujale in uveljavljale.

Očitki o nedoslednem uresničevanju socialistične narodne politike so največkrat izraženi v kritikah, ki veljajo oblikam in merilom predstavljanja jugoslovanske kulture v tujini, in sploh kulturni politiki do tujine in mednarodnih kulturnih odnosov. Mislim, da je precejšen del teh kritik upravičen.

Prav tako na nekaterih področjih našega družbenega in kulturnega življenja včasih ne spoštujejo narodnih pravic do uporabe svojega jezika. Navajam za zgled film, napise na ustanovah, neke upravne listine in druge ter podobne ne samo formalne ali nebistvene primere. Če podjetja za razdeljevanje filmov, ko prevajajo tuje filme, ne spoštujejo slovenskih in makedonskih gledavcev, to je uporabnikov, in besedil ne izpisujejo v njihovem jeziku, delajo to sicer verjetno največkrat iz trgovskih in tehničnih razlogov, vendar naj ne slepijo ne sebe ne drugih, češ da s to prakso delajo za zblíževanje med narodi. Isto velja za prakso filmskih tednikov. Slovenci in Makedonci se upravičeno upirajo nedemokratični praksi nekaterih podjetij in ustanov, mislim pa, da ne eni ne drugi nimajo resničnih ideoloških razlogov, da bi take pojave vedno označili za unitaristične in za kurz srbsko-hrvaške asimilacije in »geometrično-matematične« integracije. Če ravnamo drugače, če v boju za demokratične, socialistične pravice svojega naroda ne spoštujemo narodnega dostojanstva drugih narodov, temveč samo s postojank svojega narodnega dostojanstva vsako nedemokratično dejanje in vsak nesocialistični postopek ali kako formalno-tehnično napako »z juga« takoj oznamujemo za velikosrbstvo ali velikohrvaštvo, s tem žalimo narodno dostojanstvo in internacionalizem srbskega in hrvaškega naroda, ter

se — ne glede na fraze in izjave — moralno in psihološko ne ločujemo od nacionalizma in šovinizma. S tem seveda ne izpodbijam pravice in nujnosti kritike vsake in vsakogaršnje nedemokratične prakse v narodnih odnosih.

Povsem se strinjam z Dušanom Pirjevcem, da se v objektivnem družbeno-zgodovinskem procesu integracije narodov in ljudstev nikoli ne smejo uporabljati nedemokratične, prisilne metode, in tudi ne metode, ki dajejo prednost »velikim« narodom v škodo »malih« narodov in narodnosti.

Ne glede na to, s kakšno silo se nacionalizem ali velikodržavni birokratični centralizem izraža v kulturi, ima Dušan Pirjavec prav, ko se zavzema za idejno enakopravno obravnavanje obeh nevarnosti za jugoslovansko skupnost narodov in socialistične odnose v njej.

Strinjam se z vsemi antidogmatičnimi idejami in intencijami ter z demokratičnimi čustvi, izraženimi večkrat in na pravem mestu; pozdravljam revolucionarno kritičnost do birokratičnega centralizma, do narodnostnega partikularizma in izolacionizma, in vsa konkretna zavzemanja za bratstvo in enotnost.

Ob vsem tem pa, kot sem že rekel, vsebuje članek »Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem« pojmovanja, s katerimi se žal ne morem strinjati. Neke težiščne koncepcije v njem se mi zdijo sporne in terjajo razen studioznega in dolgega premišljanja tudi znanstveno znanje, sociološko, zgodovinsko, gospodarsko, in ker tega znanja nimam, bosta področje in doseg mojih asociacij s tem samim ostala v okviru sumarnih splošnih pogledov in ideoloških podmen.

O narodu

Za znanstveno zasnovano premišljanje o narodu je razen precejšnje vsote znanja potrebna tudi visoka stopnja osebne družbenozgodovinske osamosvojitve. Ker narod združuje v sebi širok kompleks človeških posrednih in neposrednih materialnih koristi, družbenih pogojev in pogojenosti, posebno pa zaradi dejavnega doživljanja tako svobode kot suženjstva, se je narod v zavesti sodobnega človeka konstituiral tudi kot vsesplošna aktivna, idejna kategorija, izjemno emocionalna, tako emocionalna, da dostikrat močno odrine, zakrije in si podvrže druge prvine in oblike človekove družbenosti. Na podlagi svetovne delitve dela je postal narod najsplošnejši kult naše dobe. Znanstvena in ideološka bilanca našega časa o narodu kaže hude poraze. O narodu se najpogosteje misli samo »nacionalno«. Tisti, ki narod najbolj »ljubijo«, so navadno o njem izrekli največ neresnic. Pragmatističnih implikacij je nešteto, vse mogoče so: biološke, metafizične, poetične, etnološke, filozofske, blokovske. Glede na okoliščine in glede na občinstvo; glede na namen »nacionalnega« angažiranja.

V čast in dostojanstvo navadnega človeškega, zdravega in stvarnega razuma (ki ni abstraktna, metafizična kategorija, temveč izraz sodobne demokratične človeške zavesti) in v prid svobodi in napredku pa nam je mogoče, da se skozi dime mistifikacij in iluzij, skozi patetično bobnenje narodnih in humanističnih fraz in pridevnikov idejno in družbeno razgledamo, doumemo in določimo. Gre za marksistično metodo obravnavanja in sklepanja o pojavu naroda; gre za socialistična merila naše ideološke in družbene prakse na področjih narodnih odnosov in politike.

Zdi se mi, da Pirjevčevi marksistični razlagi naroda manjkajo neki momenti, po katerih se marksistična teorija o narodu radikalno in nespravljivo ločuje in razločuje od vseh drugih tako številnih teorij o narodu v devetnajstem in našem stoletju. S splošno trditvijo, da je narod zgodovinski pojav, da je narod rezultat splošnih gospodarskih, kulturnih, ozemeljskih, etničnih in jezikovnih procesov in določitev, da je narod nastal v dobi kapitalizma, še ni sprejeta marksistična koncepcija naroda in narodnostne politike. Da bi bila resnično sprejeta, je treba narod dosledno obravnavati kot družbeni pojav in kot vsebino določenih družbenih koristi in odnosov, kot proces političnega in razrednega osvobajanja, kot del, kot etapo človekove zgodovine v »kraljestvu nujnosti«. Če ne priznamo družbenega jedra narodnega vprašanja, če se do tega družbenega jedra in strukture ne postavimo dialektično in revolucionarno, če ne razberemo družbeno osvobodilnega in humanističnega pomena socialistične revolucije, bomo v najboljšem primeru ostali v območju splošne frazeologije.

V živi želji, da bi posebej poudaril značaj naroda in narodnostne politike v sodobnih razmerah, Pirjavec spregleduje elementarna družbeno-zgodovinska določila naroda, in pravi:

»... predstavlja narodnost *bistveni konstitutivni element človekove osebnosti*, predstavlja v določenem smislu *osnovo* njegove eksistence, izhodišče za njegovo komunikacijo s svetom. Okrniti nacionalnost pomeni tedaj okrniti človekovo osebnost, pomeni ogrožati njegovo eksistenco. Dosledno in vsestransko priznavanje naroda in narodnosti je tedaj samo priznavanje *celotnosti človekove osebnosti*...«

»... dejstvo, ki mu pravimo narod, je mogoče priznati *samo v vsem njegovem obsegu, totalno*;«

»... resnično demokratična, svobodoljubna, humanistična in *socialistična je samo tista miselnost, ki med svoje nepogrešljive postulate prišteva tudi absolutno priznavanje naroda v vsem njegovem prirodnem obsegu*...« (Podčrtal D. Č.)

Vprašujem se: če zares sprejemamo gledanje, da je narod zgodovinski pojav, ki mu je družbeno afirmacijo omogočilo razdobje kapitalizma, ali v nekaterih prostorih šele socialistični družbeni sistem, kako je potem mogoče trditi, da je »narodnost bistveni konstitutivni element človekove osebnosti« in da je »osnova človekove eksistence«? Kaj pa je »bistveni konstitutivni element« in »osnova človekove osebnosti« v družbah pred kapitalizmom in v družbah, ki s svojo produkcijo in z družbenimi odnosi, osnovanimi na njej, še niso postale kapitalistične? Ali je bila narodnost »osnova človekove osebnosti« v antični in rimski civilizaciji? Ali je narodnost »bistveni konstitutivni element« Aristotelu in Demokritu, Shakespearu in Danteju, Spinozi in Descartesu, Marxu in Leninu, Einsteinu in Oppenheimerju? Na kateri in kakšni »narodnostni osnovi« je bila zasnovana kultura in umetnost starega Egipta, Perzije, Arabije, Indije, Polinezije, Afrike, zgodnjega in srednjega krščanstva? Na kakšni narodnostni osnovi sloni ustvarjalnost novodobne znanosti in eksaktnih znanosti sploh, sodobne likovne umetnosti, glasbe, kinematografije? Kaj je narodnostno jedro te človekove ustvarjalnosti, te produkcije, te družbenosti in tega obstajanja na svetu? Kako si skrajšujemo in siromašimo spomin! Kako tradicionalno verujemo, da sestavlja zgodovino človeštva naša evropska in narodna zgodovina; da

evropska kultura sestavlja svetovno kulturo; da evropsko kulturo sestavlja kultura razdobja kapitalizma in razdobja »novega veka«; da samo narodne kulture sestavljajo vso evropsko kulturo; in neizprosno in dosledno: da je kultura zatorej samo narodna kultura. Ljudje imamo vendarle osupljivo moč, ko zgodovino svojega osvobojenja v tem veku istimo z zgodovino osvobajanja človeštva, ko svoje gospodarske, kulturne, politične koristi istimo s koristmi vsega sveta in vseh vekov. Še vedno smo tako pogumno trdovratni, da ne vemo in da nam ni mar, da je do te sodobne civilizacije obstajalo na tem planetu čez dvajset civilizacij, ki jih je ugotovila znanost, in da nimamo nikake podlage za trditev, da to obstajajoče sonce ne bo tudi za nami ogrevalo nešteto civilizacij, kultur, zgodovin.

Naj bom aktualnejši: mar je »bistveni konstitutivni element človekove osebnosti« in »osnova njegove eksistence« sodobnega Američana njegovo »irstvo«, »italijanstvo«, »poljaštvo«, »nemštvo«, »hrvaštvo« in »slovenstvo«, ali pa materialni družbeni odnosi in koristi, in civilizacija in kultura sodobne ameriške družbe? Ob tej priložnosti niti ne želim biti doslednejši in radikalnejši v sklepih in asociacijah na to temo. Nujno pa se mi zdi, da Pirjevčeve poglede osvetlimo z vidika, ki je morda bolj bistven.

Človekovo družbeno bitje konstitutivno in zgodovinsko presega meje naroda in narodnosti. In tudi kot dialektična vsota lastnosti, energije, gibanja in izražanja. Tudi kot naravna oblika in proces. Tudi kot zgodovinska vsebina.

Kdor isti narod s celotnostjo človekove osebnosti, kaže, da ne razume bistva družbenega značaja naroda, stvarnih, materialnih in idejnih faktorjev, ki so bili pogoj nastajanju narodov, faktorjev, ki so mu določili tudi zgodovinsko vlogo in prostor v razvoju človeške družbe. Z istenjem naroda in človeka se cilj zgodovinsko in po bistvu zamenjuje s sredstvom; s takim istenjem se zanikuje družbeno-zgodovinski pomen delitve dela, ki je določila narod kot družbeno obliko, mu določila tako začetek kot konec, tako obliko kot vsebino izražanja; s takim istenjem jemljemo samo eno, prvo stopnjo delitve dela, stopnjo, ki je značilna za nastajajoči kapitalizem, stopnjo ozemeljskih določitev v razvoju delitve dela, ki je, kakor nam kaže novodobna zgodovina, značilna tudi za mnoge socialistične države, nastale v zadnjih desetletjih, in to prvo stopnjo razglašamo za cilj zgodovine. S to hegeljansko spekulacijo se odrekamo dialektike. Ob takih absolutizacijah naroda ne vidimo druge stopnje družbene delitve dela, stopnje nastajanja svetovnega gospodarstva, svetovne kulture, svetovnega sistema občevanja med narodi in ljudmi, s katero se v resnici začenja vsesplošno osvobodilno preobražanje človeka. Ničesar tu ne spreminja resnica, da so nekatere oblike narodnosti — etnična, jezikovna, kulturna, gospodarsko-teritorialna in druge — obstajale tudi pred kapitalizmom, saj so tudi začetki in razne začetne pojavne oblike kapitalistične delitve dela obstajali v okviru fevdalne družbe in še prej; ničesar tu ne spreminja niti resnica, da narod vsebuje neke dialektično pojmovane trajne prvine in lastnosti, ki bodo kot take in v novih oblikah verjetno obstajale tudi v komunistični družbi, torej v integralno uresničeni družbeni razdelitvi dela in na njej sloneči splošno človeški kulturi in civilizaciji. Z istenjem naroda in človeka se človek ponižuje, ker pri tem ne priznavamo celega kompleksa človekovih odtujitev, ker zanikujemo obstajajoči nasprotji človek — narod, posameznik — družba, ker ob

tem ne vidimo resničnega humanističnega pomena nepretrganega revolucionarnega preobražanja sveta, ki naj uresničuje zmerom ugodnejše materialne, družbene in kulturno-civilizacijske pogoje za proces vsesplošnega človekovega osvobojenja in učlovečenja. Narod in narodnost ne vsebuje celotnosti človekove osebnosti. Če govorimo o celotnosti človekove osebnosti tega razdobja, zanikujemo motive in pomen človekovega samoosvobajanja. Vsa količ-kaj resna znanstvena razglabljanja o današnjem človeku — psihološka, sociološka in druga — se iztekajo v isti negativni sklep: človeka našega časa razpenjajo nasprotja njegovega družbenega položaja in družbeno-moralno-političnih odnosov do sveta. »Križa človeka« ni samo vodilni motiv neke filozofije in neke etike. Ta »križa« je postala podmena za vsako današnje družbeno in humanistično obravnavanje človeka.

V zgodovinskem pomenu je narod oblika in stopnja podružabljenja tistega, to se pravi tega, kakor mu pravi Marx, »sebičnega človeka« in njegove življenjske vsebine. S spremembami družbene narave in življenjske vsebine »sebičnega človeka« se bodo nujno spremenile tudi oblike njegovega združevanja. Oblika združevanja na tej stopnji družbene delitve dela, razvoja produktivnih sil in občevanja med ljudmi sloni danes zaradi sedanjih gospodarskih, ideoloških in drugih nasprotstev še vedno in večidel na primarnih določenostih, elementih in splošnih podobnostih: na materialno-gospodarski, kulturno-politični, ozemeljski in jezikovni enotnosti in koristih. Napreden materialni, znanstveni, tehnični in splošni civilizacijski razvoj te elemente družbene skupnosti spreminja in širi, bogateč pogoje in možnosti za snovanje in širjenje družbenih združitvev. Ti procesi in te spremembe se ne kažejo samo v prostorskih, ozemeljskih oblikah; gibljejo in kažejo se tudi v navpičnih oblikah združevanja, saj je prav to pogoj integracije. S temi širjenji in bogatenji oblik človekovih združevanj se širi in bogati človekovo družbeno bitje, njegova zavest, njegovo razumsko, čustveno in čutno življenje. Vendar o tem pozneje.

Ker so nas prevzele vrednote in pomen narodne svobode, ker nas navdušuje narodna svoboda, to svobodo dostikrat metafizično razlagamo in ji pripisujemo vsesplošni pomen, razglašajoč jo za dokončno in za cilj. Narodna osvoboditev pa je prav zato, ker je nujen pogoj drugim oblikam človekove osvoboditve in družbenega uresničenja, predvsem politična osvoboditev. In »... politična osamosvojitvev je vsekakor velik napredek, ni sicer zadnja oblika človeške osamosvojitve sploh, je pa zadnja oblika človeške osamosvojitve v dosedanjem svetovnem redu«, pravi Marx v svojem »Prispevku k židovskemu vprašanju«. Dokler se politično osvobojevanje ne dokonča, dokler so za svobodno razvijanje družbene delitve dela, produktivnih sil in produkcijskih odnosov, za človekovo družbeno življenje in njegovo afirmacijo in ustvarjalnost, z vsemi atributi in posebnostmi kolektivnega in individualnega razvoja in uresničevanja, nujne politične rešitve in sredstva — tako dolgo ima torej narod družbeno napreden in splošen humanističen pomen. Vendar zato še nismo upravičeni verovati, da se človekova družbena ustvarjalna vsebina izčrpava s političnim, gospodarskim in humanističnim prostorom narodne oblike. Posebno ne v prihodnosti, ki se nam zdaj že kaže.

Kdor isti narod z »osnovo človekove eksistence«, omejuje človekovo osamosvojitvev na narodno osamosvojitvev, in človekove pravice na narodne, to se pravi državljanske, to se pravi politične, in to ga lahko idejno pripelje k

temu, da bo opustil boj za socialistično spreminjanje sveta, za njegovo osvobodilno preobrazbo, za prekoračitev »kraljestva nujnosti« in »razdobja sebičnega človeka«, saj le-to je zgodovinski pomen socialistične revolucije. Ko Marx v »Nemški ideologiji« govori o humanistični vsebini komunizma, pravi: »...Osvoboditev vsakega posameznega individua se tedaj uresničuje enako, kakor se zgodovina povsem spreminja v svetovno zgodovino. Da je realno duhovno bogastvo individualno popolnoma odvisno od bogastva njegovih (t. j. človekovih — D. Č) realnih vezi... Posamezni individui se samo po tej poti osvobajajo raznih narodnih in lokalnih mej, prihajajo v praktično zvezo s produkcijo (tudi duhovno) vsega sveta in dobivajo možnosti, da si pridobe zmožnost za izkoriščanje te vsestranske produkcije celotne zemeljske krogle (izdelkov ljudi).« (Podčrtaval D. Č.)

Vprašujem se: če je socialistična idejnost »absolutno priznavanje naroda v vsem njegovem naravnem obsegu«, potem... vendar poslušajmo najprej Lenina in Kardelja, ki imata glede te stvari vsekakor dovolj avtoritete.

Lenin:

»Načelo narodnosti je zgodovinsko neogibno v meščanski družbi, in marksist upoštevajoč to družbo povsem priznava zgodovinsko zakonitost narodnih gibanj. Da pa bi se to priznanje ne spremenilo v zagovor nacionalizma, ga je treba najstrože omejiti samo na tisto, kar je v teh gibanjih napredno, da to priznanje ne bi pripeljalo v zameglitev proletarske zavesti z meščansko ideologijo.

Napredno je prebujanje množic iz fevdalnega spanja, napreden je njihov boj proti vsakemu narodnostnemu zatiranju, za suverenost ljudstva, za suverenost naroda. Od tod izvira za marksista *brezpogojna dolžnost*, da brani najodločnejšo in najdoslednejšo demokratičnost v vseh delih narodnega vprašanja. Ta naloga je povečini negativna. Proletariat v podpiranju nacionalizma ne more iti še dalj, zakaj tam se začneja »pozitivna« delavnost *buržuazije*, ki skuša *okrepiti* nacionalizem.

Proletariat ne more podpirati nikake krepitve nacionalizma — nasprotno, podpira vse, kar lahko pripomore k brisanju narodnostnih razločkov, k rušenju narodnostnih pregrad, vse, kar dela vezi med narodnostmi vedno tesnejše, vse, kar vodi k povezovanju narodov. Kdor ravna drugače — se postavlja na stran reakcionarnega malomeščanstva«. (Kritični zapiski o narodnem vprašanju.)

Kardelj:

»... narod je sestavina določenih družbenih in gospodarskih odnosov.«

»Narod ni homogena celota, temveč ga na znotraj razdvajajo družbena nasprotja. Očitno je, da so ta nasprotja odločilnega pomena pri reševanju narodnega vprašanja. Posamezni razredni interesi pridejo često v nasprotje z interesi naroda kot celote.«

Brez teh »pogojev«, brez teh ideoloških kriterijev se lahko naše zavze-manje za narod in naš idejni odnos do njega spremenita v zagovor naroda, v sentimentalni nacionalizem, v odpoved razredni in »človeški samoosvoboditvi«. Marksizem torej ni brezpogojno sprejemanje sploh vsake narodne zavesti. Zanj velja kritični »pogoj«: ali in koliko neka narodna zavest ustreza tendencam in koristim splošnega naprednega družbenega gibanja; koliko v nekem zgodovinskem trenutku nosi v sebi svobodo kot realno splošno korist družbe; koliko je oblika boja za uresničitev objektivnih družbenih pogojev

za razvoj produktivnih sil družbe in oblik človeškega občevanja; koliko terja in varuje najugodnejše pogoje za revolucionarno spremembo družbe; koliko je izraz ustvarjalnih sil družbe; koliko je humanistična anticipacija zgodovine, kulture, izročila in posebnosti svojega naroda; pa tudi, koliko ni izraz meščanske razredne koristi; koliko ni izraz kolektivne sebičnosti glede na presežke dela, ki so jih uresničili drugi narodi; koliko ni izraz »razrednih solidarnosti« pri delitvi ekstra dobičkov; koliko ni izraz zahtev in boja, da bi »svoji« domovini ohranil monopolni položaj v svetovni delitvi dela in v svetovnem gospodarstvu; koliko ni oblika boja za gospodarsko in politično hegemonijo, oblika boja za ohranitev neenakopravnih odnosov med industrijsko razvitimi in nerazvitimi deželami, med malimi in velikimi državami itd.

V sodobnem svetu, kot je splošno znano, mnoge narodne zavesti pomenijo zahtevo, naj se družbeno in moralno ovekoveči zasebna lastnina in njej ustrezna državna struktura in družbeno-politični odnosi. Narodna zavest najbolj razvitih industrijskih narodov in narodov s kolonialističnimi položaji in željami v mnogih svojih oblikah izraža združeno sebičnost, združene koristi buržoazije in širših plasti delavskega razreda. Temeljna idejna poteza narodne zavesti sodobne Amerike je protikomunizem, ali pa ga vsaj hočejo za to narediti ideologi »svobodnega sveta«. Narodna zavest Adenauerjeve Nemčije ni daleč od revanšizma in politike sile. Narodna zavest francoskega ultrakolonializma, velike buržoazije in socialistov Guya Molleta je rasna in narodna diskriminacija alžirskega naroda. Narodna zavest kitajske birokracije in stalinistov je zahteva po hegemoniji in nemiroljubni politiki.

V sodobni zgodovini narod mnogim daje moralno oporo, da jim vest ni nemirna in da se ne sramujejo, da so sami ali pa njihovi sonarodnjaki v narodni uniformi, pod narodno zastavo, z narodno himno, klali druge narode, postavljali krematorije, iztrebljali Jude, Ruse, Ukrajince, Poljake, Slovence, Srbe, Hrvate in druge. V imenu narodnih koristi danes uničujejo alžirski narod, zaradi narodnih koristi se Belgijci ne upirajo njihovi čombejevski politiki v Kongu in pokolu plemena Baluba, zaradi narodnih koristi Angleži glasujejo za svojo vlado in s tem tudi za njeno politiko v Afriki, kakor na primer v Keniji; iz narodnih razlogov se velikanska večina Američanov ne upira napadu na Kubo, pomoči Čangkajšeku in podobnim širom po Aziji in po vsem svetu.

Narodne koristi, narodna zavest, narodni ponos, narodna nečimrnost nas odvezujejo ali nam preprečujejo, da bi izpolnili svojo humanistično nalogo: da bi povedali resnico o svoji zgodovini, da bi izpovedali resnico o svojih ustaših, svojih četnikih, svojih belogardistih in drugih oblikah narodnega zla.

»Absolutno priznavanje naroda v vsem njegovem prirodnem obsegu« lahko tudi v naših jugoslovanskih družbenih razmerah, ne glede na to, da Dušan Pirjevec tega ne želi, vodi v nacionalizem in odpovedovanje idejnemu in političnemu boju s protisocialističnimi silami in tendencami. V sodobnih jugoslovanskih razmerah narod nima enotne družbene strukture. Prvine kapitalističnega sveta obstajajo, niso povsem »odpravljene«, v okoliščinah prehodne dobe se celo zakonito obnavljajo, čeprav v novih oblikah. Ob njih klijejo iz tal te materialne osnove in teh družbeno-zgodovinskih pogojev tudi na socialistični fronti razne oblike protisocialističnih zanikovanj in zablod. Mar je potrebno tudi ob tej priložnosti opozoriti na dejstva te vrste, da se prepričamo o pogojih socialistične ideologije in prakse?

»Absolutno priznavanje naroda v vsem njegovem prirodnem obsegu« more idejno pomeniti toleriranje in spodbujanje kolektivne sebičnosti kot izraza obstajajočih tendenc, da bi se ohranili monopolni položaji v gospodarstvu, kot boja za kar najbolj sebično prisvajanje presežka dela, tudi presežka, ki ga porajajo nerealne cene, kot oblike odpora proti socialistični politiki investiranja v bolj zaostalih in nerazvitih republikah in področjih, kot oblike boja za to, da se zajame kar največji del družbene akumulacije. »Absolutno priznavanje naroda v vsem njegovem prirodnem obsegu« lahko z druge strani idejno pomeni toleriranje in spodbujanje kolektivne sebičnosti industrijsko nerazvitih narodov in področij kot zahteve po politiki in metodah birokratskega centralizma in administrativnega socializma, kot oblike kmečke nedelavnosti in dninarsko-kramarskega odnosa do produkcije in produktivnosti dela, kot oblike zahteve po epični etiki in sodobnih družbenih odnosih, to se pravi zahteve, naj se družbena akumulacija deli po merilih »zgodovinskih zaslug«, kot oblike šovinizma siromakov do bolj civiliziranih in produktivnejših narodov in pokrajin naše države, in tako naprej.

Ker Dušan Pirjevec — mislim, da neupravičeno, mislim, da preveč »izvedeno« — sodi, da podcenjujem družbeno-zgodovinski pomen narodov in narodnosti in njihovih kultur, ne sprejema mojega pojmovanja sodobne narodne zavesti, in izraža svoje takole: »... tista zavest, ki ni nič drugega kot samo nacionalna zavest, je v naših razmerah lahko predvsem oblika manj razvite zavesti in nikakor ni nujno, da je samo izraz drobne buržoazije in torej ideološka oblika premagane družbene plasti.« Menim, da ima Dušan Pirjevec načeloma prav, ko ne sprejema mojega sociološkega poenostavljanja, mojega zgodovinskega shematizma pri kategorizaciji narodne zavesti v sodobni Jugoslaviji. Zdi se mi le, da ne moremo brez pridržkov sprejeti njegovega pojmovanja narodne zavesti, in sicer iz naslednjih razlogov: narodna zavest kot družbena zavest je ob drugem tudi izraz nekih družbenih koristi in zahtev; do nje lahko zavzemamo stališče predvsem družbeno, ugotavljajoč njeno objektivno družbeno vrednost in usmerjenost; čeprav seveda ni nujno, da bi bila narodna zavest »ideološka oblika premagane družbene plasti«, je lahko zgodovinsko reakcionarna, ali, da bodo naše formulacije širše, lahko je družbeno-zgodovinsko nenapredna, ne ustreza splošnim koristim, koristim prihodnosti svojega naroda in skupnim koristim širšega občestva; to in tako narodno zavest morejo nositi in zastopati tudi družbene plasti in ljudje, ki subjektivno, po razrednem izvoru in po politični opredelitvi ne pripadajo »premagani družbeni plasti«. Na takih položajih je mogoče najti našo »socialistično« birokracijo, idejno omejene in konservativne izobražence, delavce takó z nizko kot z najvišjo delovno storilnostjo, kmečke plasti, ki jih ni zajela industrializacija, politike s partikularističnimi pogledi, lokalne birokrate z določenimi materialnimi interesi in razne druge plasti naše družbe s cehovskimi gospodarskimi in kulturnimi pogledi in zahtevami.

Spričo teh in drugih znanih razlogov mislim, da, če v naših družbenih razmerah delimo družbeno zavest na narodno zavest in socialistično idejnost, in če narodno zavest stopnjujemo v oblike manj in bolj razvite zavesti, zastopamo navidezno demokratičnost in zamegljujemo družbeno in idejno strukturo jugoslovanske družbe. Naprednejše in bolj demokratično je, če sprejmemo ideološka načela, ki jih vsebuje program ZKJ in njegova narodnostna politika, njegova določila jugoslovanskega socialističnega domoljubja.

Pirjevčevo gledanje na narod in narodnostno politiko vsebuje še eno pojmovanje, ki se mi zdi sporno in o katerem se je vredno pogovoriti. Mislim, da je pravilno Pirjevčevo gledanje, da je odmiranje države enoten proces v celotni zvezni in v republiških državnih strukturah. Seveda odmiranje države ne pomeni samo odmiranja republiške in narodne državnosti; in seveda decentralizacija zvezne državne uprave in razvijanje sistema družbenega upravljanja ne vodita in ni treba, da bi vodila h krepitvi republiškega centralizma in narodne birokracije. Priznam pa, da ne razumem povsem misli, da bo »ta proces sčasoma poudaril kategorijo naroda«. Če Pirjevec misli, da to »poudarjanje naroda« pomeni tudi slabitev republiškega centralizma in vsestransko krepitev resničnega družbenega samoupravljanja — potem si bova v tem kmalu edina. Toliko prej, ker Pirjevec bistrovidno pravi: »Čim bolj bodo namreč stopale v ozadje državnopravne kategorije, tem pomembnejše bodo postajale tiste oblike združevanja, ki so v določenem smislu bolj elementarne.« Da, ali razume se, da se v razvitem komunalnem sistemu, v sistemu družbenega upravljanja in v socialistični demokraciji, spričo svobodnega učinkovanja gospodarskih zakonov na področju produkcije in na področju tržišča in porabe, spričo socialističnega usmerjanja gospodarskega, kulturnega in celotnega družbenega življenja Jugoslavije, te elementarne oblike združevanja ne bodo ustavljale ob republiških mejah, in da vsebina tega združevanja ne bo »narodnega« značaja; vsebina tega združevanja je gospodarska, kulturna, tehnična, torej splošno družbena. Sicer pa večini naših republik republiške meje niso narodnostne meje. To združevanje je že dejaven proces, razvoj in koristi še hitrejšega in naprednejšega gibanja pa uresničujejo in terjajo združevanje ne samo na narodno-teritorialni liniji, temveč tudi po liniji enakovrstnosti gospodarskih panog in interesov, ali kakor bi rekel Kardelj, po »navpični liniji« v jugoslovanskem obsegu.

Toliko o najbolj bistvenih razločkih pri teoretičnem in ideloškem pojmovanju naroda in narodnostne politike; s toliko in s takimi pripombami ne želim odkrivati neznanih resnic in dokazati, da Dušan Pirjevec misli »nepravilno«, temveč bi hotel priti z njim do soglasja glede pomena naroda in narodnostne politike v sodobnem svetu, skušam pokazati, da ta pomen ni samo narodnosten, temveč da je splošno družben, revolucionaren, socialističen, svetovnozgodovinski. Kdor pomen narodnosti in narodnostnega omejuje na obseg in mero narodne družbe in na vsebino družbene problematike enega rodu — in zdi se mi, da to dela Dušan Pirjevec — služi svojemu narodu in svoji narodni kulturi idejno in akcijsko kratkoročno.

Integracija in jugoslovanstvo

»Sanje o zedinjenju sveta, o zedinjenem človeštvu, so starejše od vsake literature, od vsake umetnosti, od vsakega našega znanja,« pravi Zweig, ta tragični kozmopolit naše dobe. Vendar se te človekove sanje o zedinjenem človeštvu uresničujejo izjemno krvavo, drago, težko. Zasluga za integracijo gre, kakor pravi spet Zweig, »bolj rečem samim kot ljudem«. Samo da so vse reči delo ljudi; v vseh rečeh je človeška misel in čustvo.

Malo je narodov, ki imajo takšno in tako drago zgodovinsko in moralno izkušnjo zedinjanja in zedinjenja kot jugoslovanski narodi; malo je narodov,

ki so v tem območju družbeno-moralnih odnosov med narodi in ljudmi toliko naredili in dosegli, in kot zgodovinska izkušnja so vsekakor posebnega pomena okoliščine, v katerih se je zedinjanje uresničevalo in se uresničuje, ter žrtve, ki so bile darovane za bratstvo in enotnost. Ta zavest je pri nas vseplošna; ta zavest je našemu rodu ne samo izraz boja za življenjski obstoj, oblika ideološke opredelitve za socializem, vidik presojanja tendenc in gibanj v sodobnem svetu, ta zavest ima tudi zgodovinski in konkretno moralen značaj.

»Zedinjenje južnih Slovanov je moralo priti — pravi Tito — in to je bila ideja najbolj naprednih ljudi v deželah, ki so se imenovale južnoslovanske. Vendar je šlo za to, na katerih načelih bo slonelo to zedinjanje; šlo je za to, da se eno narodnostno zatiranje ne zamenja z drugim, da se družbeno izrabljanje delovnih ljudi pod Avstro-Ogrsko ne zamenja v na novo nastali državi s še hujšim družbenim izrabljanjem po mladi, nenasitni buržoaziji. Šlo je za to, da se uresničijo stoletne sanje narodov, ki so se otresli avstroogrškega zatiranja, da bi bili narodnostno enakopravni in svobodni v novi, zedinjeni državi. Šlo je za to, da delovne množice v novi državi ne bodo na milost in nemilost prepuščene kapitalističnim izkoriščevalcem prav tako kot pod Avstro-Ogrsko...«

In zares, ni mogoče premišljati o Jugoslaviji, ne da bi pri vseh teh asociacijah imeli v mislih Titov zgodovinski zgled. Mi smo borci, sobojevniki, sodobniki tega človeka, ki se je v novodobni svetovni zgodovini, kot revolucionar, politik in državnik, kot protagonist bratstva in enotnosti med narodi, kot nosivec internacionalizma, kot eden izmed najdoslednejših in najbolj angažiranih ideologov moralno-političnega in družbeno-gospodarskega zedinjanja sodobnega sveta, vsestransko moralno uresničil. Pa tudi mi skupaj z njim, po svojih merah in močeh. Za integracijo in jugoslovanstvo ima Tito demokratični in človečnostni besedi: bratstvo in enotnost. Brez take anticipacije se naša ideja in naše perspektive siromašijo.

V vsakem primeru se z idejnim odnosom do integracije izpričuje vsebina tako nacionalizma kot internacionalizma; z odnosom do integracije se izpričuje naša opredelitev in angažiranje za komunizem in komunistično civilizacijo; z odnosom do integracije se izpričuje naša zgodovinska zavest in stopnja naše družbene osamosvojitve.

Vsekakor obstaja več oblik in metod integracije sodobnega sveta. Oblika integracije je kolonialistična ekspanzija kapitala; oblika integracije je gospodarsko podrejanje nerazvitih dežel; nadalje obstajajo blokovske integracije; obstajajo tudi integracije v prostoru »male Evrope«, integracije »skupnega tržišča«; obstajala je unitaristična integracija v kraljevini Jugoslaviji; na tem planetu so delovale in delujejo vse mogoče integracije s hegemoni in v okviru hegemonističnih zamisli. Do takih integracij imamo Jugoslovani enotno stališče. Radikalno smo se odrekli sreče, da bi bili državljani takega sveta, take Evrope, take Jugoslavije. Mislim, da je tudi Dušan Pirjevec dobro storil, ko je postavil integraciji za pogoj svobodo, demokracijo in konkretne življenjske koristi naroda, postavljajoč se ostro in negativno proti idejam in frazam o »žrtvovanju« in »odrekanju« za zedinjeni svet, bodisi da gre za unitaristično Jugoslavijo, taborski socializem, krščansko Evropo, »svobodni svet Zahoda« itn. Zdi se mi pa, da so nekatera njegova pojmovanja integracije nedosledna, narodnoobrambna, spominjajo na »slovensko bolečino«, manjka jim nekih

nujnih podlag, in s tem so ideološko in zgodovinsko osiromašena. Zdi se mi, da je Pirjevca čustveno prevzel kompleks naroda in da se zato problema integracije loteva s strahom za narodno individualnost, tudi tedaj, ko gre za socialistično zedinjanje, ki načeloma ne more nasprotovati narodni samostojnosti. Nasprotno, to zedinjanje jo samo širi, bogati, vzdiguje na višjo stopnjo materialnih, kulturnih in človeških odnosov, to se pravi, uresničuje jo do kraja in jo s tem tudi prekoračuje v najvišjih oblikah človeške integracije.

V našem času integracijo zelo pogosto pojmujejo kot proces asimilacij in izginjanja narodov. Ali jo vsaj skušajo razumeti izključno tako. Ker narodi ne nastajajo pred našimi očmi, in niso izginjali ne v bližnji ne v daljni zgodovini, se resignirano ali veselo zlahka odrečemo vere v integracijo človeštva. Narodi pa se, kakor je znano, niti ne uresničujejo niti ne uničujejo z vero vanje ali z idejami proti njim. Narodi obstajajo in bodo obstajali, dokler bodo delovali materialno-družbeni faktorji, ki so jih porodili, dokler je združitev s tako vsebino potrebna človekovemu življenju in njegovi ustvarjalnosti. Nikakih ideoloških in človeških razlogov nimamo, da bi se apriorno postavljali proti obstajanju narodov. Narobe. Tako nasprotovanje je protizgodovinsko in nesocialistično. Ker pa se ti faktorji za nastajanje narodov niso materialno ustvarjalno izčrpali, ker obstajajo objektivni razlogi, prostori in potrebe, da delujejo in da se celo razvijajo, ker so potrebna stoletja, da bi se prekoračili, ker delujejo kot energija objektivnih zakonov o gibanju družbe, in ne po političnih načrtih enega rodu, po svojih idejnih nagnjenostih in potrebah lahko sklepamo: narodi so večni. Ker pojmujejo in sprejemamo integracijo sveta predvsem kot spremembo v prostoru *narodnega* bitja, kot proces izgubljanja in izginjanja naše narodnostne posebnosti — jezika, etničnih specifičnosti, kulture, duševnih posebnosti itn. — ne da bi imeli pred očmi napredno menjavanje vrednot, bogatitve, ki nastajajo, ker je to prekoračevanje z »nadomestitvami« počasno, iz človeško razumljivih in katerikrat subjektivno poštenih in dobromiselnih spodbud nasprotujemo tendencam in procesom zedinjanja narodov in ljudi.

Tudi Dušan Pirjevec ob vseh svojih prejšnjih izjavah, četudi s težkim srcem in s težkimi pogoji, »pristaja« na integracijo, vendar jo ima za utopijo, za daljno prihodnost, postavlja ji svoje pogoje: ker jo razlaga kot izgubo »svoje individualnosti«. Zato sodi, da bo »resnična integracija vse sedaj obstoječe enote enako ‚prizadela‘. In ‚prizadela‘ jih bo vse hkrati,« ker vidi predvsem njeno narodnostno vsebino, subjektivira jo, šteje jo za moralno dejanje, ne pa za objektivni in zakonito materialno-družbeni in vsesplošni proces, ki nosi socialistične tendence in vsebine. »Če že govorimo utopično, potem je reči, da ni mogoče pristati na takšno integracijo, ki ne bi obravnavala vseh enot in organizmov enakopravno. Zaradi tega je seveda popolnoma nedopustno, da bi v imenu bodoče, še daleč pred nami čakajoče integracije storili kar koli, kar bi bilo tako ali drugače v skladu s slaboumnim, v bistvu okorelo birokratskim, skrajnje nedemokratičnim, geometrično matematičnim računom o združevanju,« piše Pirjevec. Če živimo v državni skupnosti s skupnim gospodarstvom, enotnim družbeno-političnim sistemom, z enotnim družbeno-zgodovinskim programom, v splošno jugoslovansko praksi uresničevanja socialističnih družbenih odnosov, zakaj naj bi se ta zgodovinska materialno-družbena resničnost štela za utopijo? Zakaj bi bilo treba spet »pristajati« in se odločati, ko smo se z revolucijo odločili in pristali na življenje v socialistični skupnosti Jugo-

slavije, ki je z vsem, kar nastaja in kar bo nastalo, proces socialistične integracije, integracije, ki ni unitarizem, ki ne samo da z ničimer ne nasprotuje narodnim koristim in narodni samostojnosti vsakega jugoslovanskega naroda, temveč jih še spodbuja in utrjuje. Ali današnji družbeni odnosi v Jugoslaviji terjajo od kogar si bodi, da bi se odrekel svojemu narodnemu subjektu in narodnemu življenju v korist nekakšne »integracije« in unitarizma? Kdo je nosivec tega geometrijsko-matematičnega računa o združevanju? S takimi premišljanji Dušan Pirjevec — naj mi odpusti to prisposodbo — med drugim — lovi čarovnice. Ta lov na čarovnice, na nevarnosti od velikosrbske asimilacije, ali velikohrvaške asimilacije ali združene hrvaško-srbske asimilacije, ki stoji za »geometrično matematičnim računom«, je zelo problematičen.

Ali vrnimo se k teoretičnemu razglabljanju o problemu integracije. Morda se bo tako bolje pokazal značaj mojega nestrinjanja s Pirjevčevimi pogledi na neka vprašanja; morda bomo tako nekoliko bolj vsestransko premišljali tudi o naši jugoslovanski sodobnosti. Tu imamo možnost za dovolj avtoritativne konzultacije, seveda če imamo v mislih dialektično pogojenost njihove uporabe za našo resničnost in naše razmere, seveda če razbiramo duha teh stališč in ne črk preroške nezmotljivosti.

Marx:

»Komunizem je empirično mogoč samo kot ‚mahoma‘ ali hkrati storjeno dejanje vladajočih ljudstev, to pa terja kot pogoj vsesplošni razvoj proizvajalnih sil in z njim povezani razvoj svetovnega občevarja.« »Vsesplošno občevarjanje med ljudmi« — to je torej po Marxu pogoj za komunizem.

Lenin:

»Ostaja tista svetovno-zgodovinska tendenca kapitalizma k podiranju narodnostnih pregraj, k izbrisovanju narodnostnih razločkov, k asimiliranju narodov, ki se kaže zmerom močnejše z vsakim desetletjem, ki je eno izmed največjih gibal spreminjanja kapitalizma v socializem.

Ni marksist in ni niti demokrat, kdor ne priznava in kdor se ne poteguje za enakopravnost narodov — jezikov, kdor se ne bojuje proti slehernemu narodnostnemu zatiranju ali neenakopravnosti. To je nedvomno. Prav tako pa je nedvomno, da tisti po imenu marksist, ki na vse pretega zmerja marksista drugega naroda zaradi »asimilatorstva«, v resnici ni nič drugega kot nacionalističen malomeščan.

...Kdor ni zakopan med nacionalistične predsodke, temu ni mogoče, da bi v tem procesu asimilacije narodov, ki ga opravlja kapitalizem, ne videl velikanskega zgodovinskega napredka, razbijanja narodnostne zabujenosti raznih medvedjih zakotij — posebno v zaostalih deželah, kot je Rusija.

... Marksizem postavljen na mesto vsakega nacionalizma — internacionalizma, spojitve vseh narodov v višji enotnosti, ki raste pred našimi očmi z vsakim kilometrom železniške proge, z vsakim mednarodnim trustom, z vsako (mednarodno po svoji gospodarski dejavnosti, pa tudi po svojih idejah, po svojih prizadevanjih) delavsko zvezo.«

Kardelj:

»Elementarni interesi družbenega razvoja in materialnega napredka delavskega razreda in delovnega ljudstva vseh narodov Jugoslavije zahtevajo tudi vsestransko združevanje teh narodov, skupno upravljanje cele vrste ekonomskih in družbenih funkcij. Ta zavest skupnega interesa se je že izrazila in se vse bolj izraža v splošni družbeni in kulturni zavesti jugoslovan-

skega ljudstva. Na tej osnovi se razvija socialistična jugoslovanska zavest, ki ni nikakršno nasprotje demokratične nacionalne zavesti, marveč njena nujna internacionalistična dopolnitev v pogojih socialistične skupnosti narodov. Ne gre potemtakem ne za umetno spajanje jezikov in kultur, ne za ustvarjanje neke nove jugoslovanske nacije klasičnega tipa, ampak prvenstveno za organsko rast in krepitev *socialistične skupnosti delovnih ljudi* vseh narodov Jugoslavije, za afirmacijo njihovih skupnih interesov na bazi socialističnih odnosov. Tako jugoslovanstvo ne le da ne moti svobodnega razvoja nacionalnih jezikov in kultur, ampak ga, nasprotno, predpostavlja. Zato se pojma ‚jugoslovansko‘ in ‚nacionalno‘ lahko protistavljata samo tedaj, kadar se enega ali drugega lotevajo nacionalistično, se pravi, kadar je ‚jugoslovanstvo‘ oblika veledržavnega birokratskega nacionalizma, ‚nacionalno‘ pa ozkosrčna in reakcionarna nacionalistična zaprtost vase ali oblika borbe za privilegiran položaj določenega naroda.«

Boris Kidrič:

Ta proces, proces zблиževanja jugoslovanskih narodov, ni v nikakem nasprotju s prebujanjem vseh pozitivnih narodnih sil vsakega naroda posebej. Procesu sta namreč drug drugemu pogoj in dopolnilo.«

Program ZKJ:

»V tem pomenu socialistično jugoslovanstvo kot oblika socialističnega internacionalizma in demokratična narodna zavest, ki jo navdaja duh internacionalizma, nista ločena pojava, temveč dve strani enotnega procesa. Vsako absolutiziranje enega ali drugega bi moralo nujno povzročiti odklon bodisi k nazadnjaškemu nacionalizmu in šovinizmu, bodisi k enako nazadnjaškemu velikodržavnemu hegemonizmu in k zanikanju načela o samoodločbi in enakopravnosti narodov.«

Tem idejam in koncepcijam ni potrebna moja razlaga. Ne vem, iz kakšnih načelnih razlogov bi jih ljudje s socialističnimi prepričanji ne mogli sprejeti; ne vidim, kaj bi preprečevalo Dušanu Pirjevcu in meni, da sprejmeva te idejne in družbene koncepcije.

Četudi sem toliko in tako razjasnil bistvo socialističnega jugoslovanstva, Dušan Pirjevec v pogovoru z menoj temu jugoslovanstvu tudi nadalje še pripisuje unitaristično integralistične vsebine in narodnostne aspiracije. Moje subjektivno moralno zavzemanje stališča do tega dejstva nima splošnejšega pomena, zato še nadalje razlagajmo nove momente v naših pogledih.

Pirjevec je izredno razgiban na liniji boja za narodne koristi svojega naroda (to je vsekakor dobro), presenetljivo pa spregleduje neka zgodovinsko-narodna dejstva, neke narodnostne pogojenosti, neka narodnostna določila, ki jih zgodovinsko vsebuje jugoslovanstvo (to je vsekakor manj dobro). Ker ga prevzemajo ideje o ohranitvi svoje narodne individualnosti, večidel poudarja elemente razločkov, neprimerno manj pa realne podobnosti in potrebe po zблиževanju in spajanju narodov in ljudi Jugoslavije. Malo ali le mimogrede govori o Jugoslaviji kot realni in v tej konstelaciji edino mogoči obliki *narodnega* obstoja, torej o elementarno *narodnem* pomenu in pomembnosti Jugoslavije kot socialistične skupnosti narodov. Pirjevcu je socialistično jugoslovanstvo »nekakšna sanacija perečih problemov«; piše: »Če naj ima torej jugoslovanstvo sploh kakšen pomen...«; dopušča »možnost, da ostane izraz jugoslovanstvo za nekaj časa tudi oblika deklaracije o nacionalni pri-

padnosti, in sicer tam, kjer se nacionalna zavest še ni mogla dokončno izoblikovati; jugoslovanstvo sprejema samo toliko, kolikor je del istočasne univerzalne integracije sveta, zato postavlja integriranju v jugoslovanskem državnem prostoru za pogoj tudi vsebine in intenzivnost integriranja z Evropo in z vsem svetom; za proces integracije s svetom ne vidi realne podlage, možnosti in mej, ki jih postavlja naš družbeno-politični sistem, namreč naše narodnostne koristi; spregleduje družbeno-politično in gospodarsko naravo integracijskih ekspanzij kapitalističnih in drugih držav Evrope in sveta; ob vsej napredni kritičnosti do pojavov partikularizma sodobne slovenske inteligence je, govoreč o recidivah Vrazovega renegatsva in o deformaciji »jugoslovanskega kriterija«, zapisal tudi tole: »Tako lahko na eni strani opozorimo na primere, ko posamezniki popolnoma zapustijo svoje nacionalno območje in iščejo afirmacijo v srbski ali hrvaški sferi, domov pa prihajajo z izrazom vsevednega in prizanesljivega sodnika« — in dalje: »...Pri tem seveda ne gre pozabiti, da se umetniški izraz in raziskovalna misel danes lahko razvijata samo v območju posameznih nacionalnih kultur, v tistem ritmu in tistih razsežnostih, ki jih te kulture zmorejo in zahtevajo. ...Pravico, da to poudarjam posebej, mi dajejo takšni pojavi, ki govorijo o begu izpod domače kontrole (!) ...je treba hkrati vedeti, da se zatekajo pod hrvaško in srbsko zaščito tudi povsem nekalificirane tendence in koncepcije.« (Podčrtaval in čudil sem se jaz — D. Č.).

S takimi pojmovanji Dušan Pirjevec po mojem prepričanju prihaja v spor s svojimi naprednimi in revolucionarnimi stališči in koncepcijami; ne vidi realnosti, v kateri obstajamo, in internacionalistično in humanistično vsebino svojih idej ogroža z narodnostno ekskluzivnostjo, ki objektivno, brez njegove želje, postaja nacionalni izolacionizem. Pirjevčevo zgodovinsko-politično razglabljanje in opravičevanje narodne hipersenzibilnosti, ki ga skušam spoštovati, pogosto nepričakovano izgublja demokratično zavest in v zvezi s tem nujne norme. Po njegovem nekako sledi, da v srbskem in hrvaškem narodu obstajajo asimilatorske aspiracije, bodisi da gre za proces integracije, bodisi za »zaščito« slovenskih »renegatov«, to se pravi pisatelj in izobražencev, ki, ne da bi se izneverili svojim narodnim čustvom in svojemu jeziku, tiskajo in objavljajo svoje tekste v listih in revijah v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in Novem Sadu, in sicer danes v socialistični Jugoslaviji. Samo obžalujemo lahko, da Pirjevec v drugem, to se pravi v jugoslovanskih narodih, ne vidi tega, kar je: »svoje osvoboditve« (Marx).

V tem trenutku je inspirativno, da se spomnimo Ivana Cankarja, kako je 12. aprila 1915 z občudovanja vredno daljnovidnostjo govoril tudi tole:

»Če kdo doslej ni vedel, je mogel spoznati zdaj, da nismo samo Slovenci... temveč da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi. ...In v nas vseh se je zbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenenju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega — iskra tiste moči, samozavesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla.

...sem smatral jugoslovanski problem za to, kar je: namreč za izključno političen problem. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! Kakšno

jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira.«

Tudi po tem in še bolj, ker imamo večje zgodovinske izkušnje kot Cankar, jugoslovanstvo ni samo oblika socialistične ureditve nekega ozemlja, niti ne samo posebna pot graditve socializma, ki se ločuje na primer od kitajske ali sovjetske poti, ni torej samo sodobna družbena praksa. V svojem sestavku »Sodobni nesodobni nacionalizem« sem izrazil pojmovanje, da je socialistično jugoslovanstvo zgodovinsko-družbena kategorija, da je oblika socialističnega internacionalizma, da je del zgodovinsko naprednega procesa zedinjanja narodov in ljudi na poti v svetovno socialistično civilizacijo. Temu je treba dodati še to: jugoslovanstvo vsebuje in izraža elementarne narodne koristi jugoslovanskih narodov in narodnosti, koristi in prizadevanja, ki so objektivno obstajala tudi pred našim družbeno-političnim sistemom in obliko državne ureditve.

»Že leta 1896, na V. kongresu avstrijske socialdemokratske stranke, je bil razbit dotedanji centralizem v tej stranki in prešli so k zveznemu organizacijskemu sistemu. Na tem kongresu je bila ustanovljena slovenska socialdemokratska stranka z imenom ‚Jugoslovanska socialno demokratična stranka za Slovenijo‘. Že to ime je zelo značilno za prizadevanje južnih Slovanov po zedinjenju, pri katerem so bili na čelu delavci.« (Tito.)

V svoji samozavestnosti dostikrat podcenjujemo sile svetovnega zla in svetovne družbene reakcije, lahko pozabljaajoč zgodovino, preveč smo ambiciozni, da bi ji realno priznali kontinuiteto in starost, nevarno smo ravnodušni do naprednih in ustvarjalnih dejanj prejšnjih rodov, in zato se včasih zapravljivo odrekamo nekega življenjskega potrdila in zgodovinske energije socialističnega bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov: *stoletnega prizadevanja po skupnem življenju*. Ko upravičeno in dosledno zametujemo integralno unitaristično jugoslovanstvo, zavzemamo katerikrat kratkovidno in podcenjujoče stališče tudi do jugoslovanstva kot stoletnega naprednega osvobodilnega prizadevanja južnoslovanskih narodov in delovnih množic, da bi živele, ustvarjale in uresničevale svoj napredek, svojo narodnostno in družbeno afirmacijo v skupni državi, v Jugoslaviji. Včasih se podcenjuje tudi dejstvo idejne podlage naše revolucije: zavest delovnih množic in revolucionarnih sil vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, da se more njihovo takó narodno kot družbeno osvobojenje doseči samo z notnim splošno jugoslovanskim bojem. Revolucionarne sile, delovni in izkoriščani, pravic oropani narodi in ljudje s svojim bojem niso zanikovali kraljevine Jugoslavije kot Jugoslavije — skupne države, temveč samo družbeno-politične odnose v njej, vsebino in obliko politične oblasti, družbeno strukturo te oblasti.

Ko bi slovenski narod v Srbih ne čutil bratov, bi štajerski Slovenci tisoč devet sto enainštiridesetega ne bili iskali pribežališča v Srbiji; ko bi srbski kmetje v Slovincih ne videli svojih bratov, bi jih ne bili sprejeli pod svojo streho, ko so bili pregnani od svojih ognjišč; ko bi ne bilo te Jugoslavije, bi se srbski in hrvaški nacionalisti klali okoli mej »Velike Hrvaške« in »Velike Srbije«, dokler ne bi iztrebili drug drugega; ko bi ne bilo te Jugoslavije, bi tudi ne bilo Makedonije; brez te Jugoslavije Šiptarji ne bi bili stopili v civilizacijo in socializem, temveč bi jih iztrebljali s »srbskega Kosovega in Metohije«; brez Jugoslavije Slovensko primorje in Kras ne bi bila priključena svoji matični deželi; brez te Jugoslavije Istra ne bi bila hrvaška;

brez Jugoslavije ne bi bilo socializma ne v Sloveniji ne v Srbiji; brez Jugoslavije kot obstajajoče gospodarske, vojaške, politične, človeške, moralne in ustvarjalne sile, brez te in take dopolnilne količine v današnji svetovni in evropski konstelaciji, v obstajajočih odnosih sil, v razdobju sfer, zon, blokov itn. bi se noben jugoslovanski narod sam, s svojimi silami ne bil mogel uspešno ustavljati Stalinovi hegemoniji tisoč devet sto oseminštiridesetega in prav tako ne drugim pritiskom z raznih strani, in danes bi bila negotova narodna demokratična socialistična prihodnost vseh jugoslovanskih narodov. Jugoslavija torej ni samo izraz in nasledek socialistične prakse in idej, državna oblika socialistične družbe; Jugoslavija je tudi zgodovinski izid narodnoosvobodilnih in družbeno naprednih prizadevanj narodov in narodnosti, etnično sorodnih, življenjsko tako navezanih drug na drugega, da morajo in morejo živeti v skupni državi. Mar je treba danes govoriti o tem? Strinjali se bomo: nikakor ni dobro, če se lahko pozablja, na primer tudi leto tisoč devet sto triinpetdeseto, ko je po Hrvaški, Srbiji, Makedoniji, Bosni in Hercegovini, Črni gori bučalo: »Trst je naš!« To vsekakor niso bila asimilatorska in hegemonistična čustva.

Prav pravi Dušan Pirjevec: »Ukinite ta socializem in ukinili ste Jugoslavijo. Ukinili ste bratstvo in enotnost.« Da, povsem res. In to se ne sme nikoli pozabiti. Ali ukinite Jugoslavijo, pa ste danes ukinili tudi socializem, ukinili ste tudi narodno svobodo in narodno samostojnost vseh jugoslovanskih narodov. In to se ne sme pozabiti. Na srečo potomcev si ne moremo sami izbirati sveta, v katerem bi živeli po vseh svojih današnjih željah; na nesrečo potomcev si ne moremo izbrati vseh sosedov in prijateljev takih čednosti in značajev, da bi ustrezali našim moralnim in estetskim zahtevam in narodnostnim koristim. Zato ni dobro, če se danes vedemo tako »neodvisno« in lahkomišelnost pri ustvarjanju svojih idej in če se igramo slepe miši z zgodovino in s prihodnostjo. Revolucionarnost je tudi zavest o nujnem danes in tukaj.

Revolucionarnost na področju odnosov med narodi danes pojmem kot zavestno, dejavno prizadevanje za bogatitev splošne narodne ustvarjalnosti, in kot pomnogoterjanje človeških občevanj med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi. »Graditev« socializma je ustvarjanje močne materialno-produktivne baze in socialističnih družbenih odnosov, pa tudi graditev vsesplošnega človeškega občevanja, ki s temi odnosi pogojena in njim podrejena. Družbena, idejna in moralna vsebina vsesplošnega človeškega občevanja pa je bratstvo in enotnost narodov in ljudi. Ta prizadevanja, ideološka in materialna, je treba vsekakor postaviti nad sofistična premodrovanja in pragmatistično politikantstvo: — narod admira — narod se krepi. Ker socializem po objektivnih zakonih, ne zaradi kakih moralističnih in literarnih idealov, za svoj obstoj in svoje napredno gibanje, razvija in bogati oblike sodelovanja med narodi, pomnogoterja vezi medsebojne pogojenosti, s socialistično idejnostjo in s humanističnim pomenom zanikuje in prekoračuje kapitalistične vsebine v oblikah, namenih in praksi človeških občevanj naše civilizacije. Ideje in teorije, ki ne izraža tega duha in te potrebe družbe, ne moremo imeti za socialistično in humanistično. Odpor proti jugoslovanski integraciji — zbliževanju in zedinjanju narodov in ljudi na podlagi njihovih socialističnih koristi in prihodnosti, in sicer na enakopravni in dosledno demokratični

podlagi, je odpor proti socializmu, odpor proti prizadevanju socialističnega sveta in naposled svetovnozgodovinske osvoboditve človeka.

Če so nam stroji s svojo hitrostjo zmanjšali planet tako, da so nam vse zemljepisne oddaljenosti zajete v čas enega dne ali nekaj ur, če so se pripomočki človeškega občevanja v svojem tehničnem izpopolnjevanju razvili do stopnje, na kateri smo postali vidni in slušni povsod, vsem in hkrati na vsem planetu, in s tem samim tudi totalno navzoči in psihološko ter intelektualno dejavni za ljudi širom po Zemlji, če se intenzivno uresničuje ne samo svetovna delitev dela z vsemi posledicami in implikacijami, ki jih prinaša, temveč na tej materialno-tehnični podlagi tudi splošna, svetovna preceptivna in asociativna senzibilnost človeške civilizacije, enotno področje čustvenega in razumskega življenja, če se ob istem človeškem dejanju in dogodku hkrati in enako vznemirjajo in razumsko zavzemajo stališče ljudje celega kontinenta ali več kontinentov, če se je kultura z materialno-tehničnim napredkom tako demokratizirala in postala svetovna in univerzalna po zanimanju in uporabi, ali ima tedaj kak pomen, če se danes v neki socialistični skupnosti prepričujemo, da je potrebno sodelovanje med narodnimi kulturami, ali ima kak pomen, da s široko odprtimi očmi iščemo, kaj vse ni »naše« narodno v knjigah, časopisih, listih, in vsakemu kulturnemu dogodku med republikami in narodi pripisujemo narodno-politični značaj? Človeka je sram takega konservatizma. Če je samo to.

Priznam: moral bi bil prej končati. In vsekakor bi bil moral bolj, to se pravi neposredneje in konkretnije obravnavati kulturno problematiko odnosov med narodi. Vendar nisem mogel iti mimo nekih elementarnih pogojev kulture; nisem je znal ločiti od splošnega družbeno-zgodovinskega in idejnega konteksta naše sodobnosti. Za zdaj, in na koncu, da bi si bili edini v bistvenem, dajmo besedo Ivanu Cankarju:

»Treba bo silnega napora in dolgega potrpljenja, da se uravna, kar sta izkrivenčili zgodovina in pa zlohota politika.«

Prevedel Janez Gradišnik

NEKAJ POPRAVKOV

V zadnjih treh številkah IX. letnika *Naše sodobnosti* je načel dr. Vasilij Melik v okviru sicer precej naklonjene kritike moje *Zgodovine slovenskega naroda* diskusijo o nekaterih pomembnih vprašanjih slovenskega razvoja v 16. stoletju. Ne mislim se spuščati tu v diskusijo o vprašanjih, kjer Melik nasprotuje temu, kar sem v resnici trdil — v tem pogledu pač vsakdo lahko presodi sam, koliko in kaj je res dokazal proti temu, kar je zapisano v moji *Zgodovini* in v oceni *Trubarjevega zbornika v Zgodovinskem časopisu VIII, 1954, 276—284*, o fevdalni miselnosti našega meščanstva in njegovem razmerju do kmeta pa pri Ferdu Gestrinu, *Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija v Drugem Trubarjevem zborniku*, ki mi je služil kot podlaga pri tej označbi. Kolikor so Melikova stališča nova, bo itak še prišla boljša priložnost za razpravljanje o njih.

Tako se ob oceni sploh ne bi oglasal, toda Melik polemizira le na premnogh mestih proti lastni utvari, proti temu, kar bi po njegovem »vtisu« jaz »rad« in podobno. Že pomen izrazov in njihovo zaporedje sta se znašla pod udarcem